

BEVEZETŐ

Egyik neves történésziünk, a dualizmus korának szakértője, azt írta egy megemlékezésében, hogy a történelemtudomány eszközeivel sem sikerült ennek a korszaknak olyan hiteles képét megrajzolni, mint ahogyan azt Mikszáth, az író megjelenítette műveiben. A főváros történetének kiegyezés utáni alakulásáról sem lehet pontos fogalmat alkotni Krúdy Gyula regényeinek, elbeszéléseinek és más publikációinak ismerete nélkül. Krúdy, aki regényeiben oly sokszor merül el egy titokzatos álmvilágba, szereplőit elviszi a megfoghatatlan múlt messzeségébe, aki lírai vallomásokkal szakítja meg elbeszélő műveinek folyamatát - az éles valóságábrázolásnak is utolérhetetlen mestere volt. A századforduló légkörét, a mindennapi élet szokásait, hangulatát, a társadalom általa ismert rétegeinek embertípusait; világszemléletüket, életformájukat, gondjaikat és vidámságaikat, - a főváros lélegzését, közérzetét Krúdy művei közvetítik hozzánk az élet eleveenségével. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye is forrásértékűnek tekinti Krúdy Gyula Budapesttel kapcsolatos írásait, a kapitalista nagyváros kialakulásának időszakára vonatkozóan.

Kiadványunknak is az a célja, hogy az író regényeinek részleteivel bemutassuk a főváros hétköznapijait és ünnepnapjait, színes, mozgalmas freskót tárjunk az olvasó elé abból a korból, amikor "fiatal volt még Budapest". Válogatásunknak korlátokat szabott a kiadvány terjedelme, ezért elsősorban szépirodalmi műveiből, azok közül is regényeiből emeltük ki a Budapesttel foglalkozóakat. Az élet álom c. elbeszéléskötet darabjai az Utolsó szivar, az Arabs Szürkéhez c. gyűjtemény első kötetében is megjelentek, innen vettük azokat a novellarészleteket, amelyek helyet kaptak a szemelvények között, az író munkásságában betöltött kiemelkedő művészi értékük miatt. Szerepel még a kötetben a Vallomás c. életrajzi összeállítás és a Budapest vőlegénye c. Podmaniczky Frigyes emlékiratait feldolgozó mű néhány részlete. Egyéb publicisztikai munkáit, sem a belőle kiadott válogatásokat /pl. Pesti levelek, Pest-budai séták/, sem elbeszéléseit ill. azoknak témánkhoz kapcsolódó részeit nem vehettük figyelembe a kötet összeállításakor. Ebben egyaránt akadályozott a válogatás korlátozott terjedelme és Krúdy életművének szinte beláthatatlan nagysága.

A legismertebb regényeiből válogatott részletekkel igyekszünk változatos és valósághű körképet nyújtani a főváros történetének egyik legizgalmasabb korszakáról.

A kiválasztott szemelvényeket öt fejezetbe csoportosítottuk, a témakör és a feldolgozás, megjelenítés formája alapján. Az első fejezetben, A "nagyvilágias korát élő Budapest"-ben az író általános jellemzését adja a hirtelen felnőtt, új épületekkel és új erkölcsökkel, új életstílussal hancegő városnak. A kortársakat, így Krúdyt is, elbűvölő gyors átalakulás felemásságát mondja el ezekben, a

regényeinek sodrát sokszor megszakító betétekben.

A második fejezetben; címe: "A csodálatos nagyváros" közelről, áradó bősséggel követik egymást a leírások. Végigjárhatjuk azokat a városrészeket, utcákat és vendéglátó helyeket, ahol a régi Budapest élete a legmozgalmasabb volt, és amelyek az író szívéhez is a legközelebb állottak. Annyira ismerte a város egyes negyedeit, érzékelte sajátos hangulatukat, hogy megkülönböztette az utcákat szaguk szerint is, jellemezni tudta sajátságait a lépések koppanásának különbségeivel.

"Urakkal és kokottokkal ismerkedtem meg..." címszó alatt - a harmadik fejezetben - elvonulnak előttünk regényeinek figurái, a korabeli Pest életének szereplői. Alakjai személyes ismerősei voltak, akiknek tudott vágyairól, megfigyelte legtitkosabb mozdulatait is, talán akkor, amikor órákon át hallgatva, tűnődve ült társaságában, a kávéházban, vagy a kocsmában. Éjszakai életet élt, az embereknek is ezt az arcát ismerte elsősorban. Mondják, hogy eljárt a pesti pincérek találkozó helyére, egy Mester utca végén levő kis csapszékbe, ahova szakmán kívülit nem engedtek be, rajta kívül. Krúdy emberismeretet tanulni járt ide a legjobb emberismerőktől, a pincérektől. A fejezetben felsorakoztatott alakokban a főváros századvégi társadalmának csak egy része elevenedik meg, sokan úgy, ahogy a pesti éjjelben megmutatkoznak. Bár az emberek éjszaka oldottabbak, rejtett tulajdonságaik jobban a felszínre jönnek, mégsem teljes valóságukban jelennek meg. Krúdy jellemábrázoló művészete jellegzetes és felejthetetlen alakokat teremt annak ellenére, hogy alakjaival sokszor éjszaka találkozzunk, és ritkán látjuk őket tevékenység vagy munka közben. Leginkább pihennek, szórakoznak, tépelődnek, vagy az evés-ivás szertartásával vannak elfoglalva.

A negyedik fejezet címe is Krúdy vallomásából vett idézet: "... többet megtanultam az akkori pesti életből, mint mások..." Ennek a "tanulás"-nak az eredményei azok az epizódok, jelenetek, amelyeket regényeinek cselekményéből kiemeltünk és ebben a fejezetben gyűjtöttünk össze. A nagyrészt már bemutatott pesti alakok szerepelnek ezekben a főváros mindennapi életét tükröző jelenetekben.

Az ötödik fejezetben, A Pest-budai "széphölgyek" történetében megtaláljuk mindazt, ami a válogatásban szereplő művekben a pesti nőkkel kapcsolatos: általános leírást, jelenetet, egy-egy széphölgyről festett jellemképet. Féja is megállapítja Krúdyról: "... élő modellek után dolgozott, mint minden igazi író, alakjait olykor meleg, sőt forró valóságukban emelte műveibe..." Ahhoz azonban már a lángelme képzelőerejére volt szükség, hogy a valóságban mozgó alakok a regényekben is életízűek legyenek - sokszor egy-egy jelentéktelennek tetsző tulajdonság kiemelése, egy-egy csodálatos hasonlat segítségével. Különösen érvényesül művészi jellemábrázoló képessége az asszonyok leírásánál, akiket rajongva csodált, de hihetetlen mélységig ismert, megértett és elfogultság nélkül ábrázolt. Asszonyok, lányok sorát teremtette meg írásaiban az előkelő, gazdag úri hölgytől a "szerelem megalázottjaiig" bezárólag. A nők változatos megjelenítésén keresztül társadalmi arculatát is megrajzolja a századforduló világának. Ez, valamint az életművében a nőknek juttatott kiemelkedő szerep, kétségtelenül indokoltá teszi, hogy külön fejezetet juttassunk összeállításunkban a Pest-budai széphölgyeknek.

Az egyes fejezetek szemelvényei sem téma, sem forma tekintetében nem határolhatók el élesen egymástól, hiszen nagyobb, összefüggő epikus művek részletei, előzménnyel és folytatással. Bármennyire erőszaktétel is önálló, egységes folyamatú regényekből részleteket kiszakítani, a hosszabb, rövidebb epizódokból, leírásokból – úgy gondoljuk – mégis összeáll egy új egység: Budapest élete a századfordulón.

A folyamatosan idézett szövegeknél a néhány mondatos kihagyásokat nem jelöltük. A hosszabb megszakításokra a szemelvények végén található lapszámok utalnak.

A tartalomjegyzékben annak a kiadásnak az évszámát közöltük, ahonnan a részletet kiemeltük.

A szemelvények "címe" részben a közölt részletből való idézet, részben a tartalomra utaló kitalált szó vagy kifejezés.

A bevezető feladata még arról szólni; mit jelentett Krúdy Gyula életében Budapest; mekkora helyet foglalnak el életművében az itt szerzett élmények; és végül hogyan viszonyult a városhoz, milyennek látta, hogyan ábrázolta.

Az N.N. című, 1922-ben megjelent regényében, amelyben születésének titkairól, fiatal éveiről szól, azt írja: "Pestre! Már majdnem meghaltam, úgy vágyakoztam Pest után." Lehet, hogy későbbi érzések visszavetítése ez a mondat, de az közismert, hogy 18 éves gyermekifjúként, 1896-ban már Pestre érkezik. Kalandokkal, tapasztalatokkal, komoly írói és újságírói munkássággal, átmulatott éjszakák, megélt szerelmek emlékével. Oly korán érett – 14 éves mikor első novellája megjelenik – már annyit tudott, mint kortársai negyvenéves korukban. Mégis Budapestre érkezése a megrázó élmény, a döntő fordulat a fiatal Krúdy életében. Erről vall ő maga a Magyar Szemlében megjelent, A nyomtatott betű c. korai /1896/ regényében.

"Reggel öt-hat óra között érkezett Budapestre. Már világos volt s a júliusi nap aranyosan bukott fel az égboltozaton. Elkábította az a zaj, ami a pályaudvaron fogadta. Kis táskáját görcsösen kezébe kapva összeszorított ajkakkal, de nagyon dobogó szívvel szállott le... Keresztül haladt a pályaház óriási csarnokán s kilépett az utcára. Egy pillanatig tétozva állott meg. Az emberek sokasága hullámzott körülötte mindenfelé s ott feküdt előtte az óriási főváros ragyogó palotáival, hatalmas utcáival és csillogott minden a kelő nap fényességétől. A széles Kerepesi úton vastag emberszalagok kígyóztak előre, befelé a város felé, ahol az élet lüktet.

Egy francia regényhős jutott eszébe, egy frázis, az ifjú hősről, a deli lovagról, ki lábával toppant a középkori város kapujának küszöbén és így szól:

– "Ezt" meghódítom!"

Ugyanitt végleg elkötelezi magát az írói pálya mellett, "melegség és láz" süt hőse szavaiból, mikor Krúdy érzéseit tolmácsolja: "Ah írni, írni fog újra, írni szép örökbecsű dolgokat. Hiszen az írás áldozat, amit az ő hívó lelke az élet oltárára hozott. Áldozat, amely kéjt, örömet, fájdalmat, szenvedéseket: de életet okoz. Az élet ott van a nyomtatott betűkben... a betűben, amelyet a kiválasztottak vetnek papirosra." Szándékától nem tágít, nem valósítja meg apja akaratát, hogy elvégezze a jogot, karriert csináljon, képviselő, ügyvéd vagy esetleg főispán legyen belőle. A megbántott apa nem támogatja, magára van utalva. Akkor már több pesti lappal van kapcsolatban, írásait ezekben helyezi el: Budapesti Hírlap, Egyetértés, Fővárosi Lapok, Képes Családi Lapok, Magyar Hírlap, Magyar Szemle, Magyarország, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Az Újság stb.

Először a Belvárosban akart megtelepedni "csendes, finom, tiszta és nobilis emberek közé", de itt nem érezte jól magát és rövidesen a Józsefvárosban ültette fel tanyáját. Ebben a városrészben kedvére való társaságot talál a lecsúszott íróbohémek kocsmasztalánál, megjön az első irodalmi "siker" is az első önálló kötet megjelenésével: Üres a fészek és egyéb elbeszélések /1897./ A kis kötetről a komoly Budapesti Hírlap néhány soros meleg, biztató sorban emlékezik meg. Innen "... egy muskátlis józsefvárosi ablakból figyel Pestet...", kezdi elfelejteni a szülőföldet, a Nyírséget, a szülői házat, a kisvárosi hangulatot. Sokszor költözködik, de megmarad a Józsefváros területén, amely az akkori Pesten leginkább őrzi a vidékies jelleget. Figyel, ismerkedik, körülnéz és "mindinkább megszereti" Pestet. A város ekkor heveri ki a millenium utáni katzenjammerjét, és rövid dermedtségéből magához térve, új lendülettel folytatódik az építkezés, terjed a kapitalizálódó nagyváros új életstílusa: hajsza a meggazdagodás és a kellemes élet után. A rombolási és átalakítási láz eléri a Belváros csendes, szűk kis utcáit is. A múltba vágyakozó Krúdy azonban akkor érkezett Pestre, amikor még álltak a régi házak és a később elveszett utcák, amelyekben, képzeletében, tizenhét-tizenkilencedik századi férfiak, jószagú és ábrándos hölgyek nézegettek ki az ablakon, járkáltak az erkélyek alatt. Egy 1921-es írásából tudjuk, mennyire elbűvölik és milyen tudatosan keresi Pest régi emlékeit: "...egy várost keres a sivatagban, amelyről régi hagyományokból hallott". Járkál elgondolkozva a Barátok terén, éjszaka sétálgat a Kalap utcában, félhomályos kiskocsmákban áhítatosan hallgatja a "gyönyörű és daliás" múltat idéző kikopott, öreg költőket. A félig-meddig még kisvárosi Pest rohamos növekedése, világvárosiasodása lesz majd életének egyik felejthetetlen élménye, életművének állandóan visszatérő, központi témája.

Ezekben az első budapesti években azonban még a nyíri dzsentrivilág ábrázolása foglalja el a legfőbb helyet műveiben. Nehezen tud tőlük elszakadni, hatásától szabadulni, de dzsentrihőseit mégis "halálhangulat" lengi körül, pusztulásra vannak ítélve.

Életében fordulatot hoz, - még jobban Pesthez köti -, Spiegler Bella írónővel kötött házassága 1899-ben.

A Király utcai Pekáry-házba költözik, felesége szüleihez, közel a Teréz templomhoz. Elhagyja tehát a Józsefvárost, hogy írásaiban még sokszor visszatérjen hozzá. A leggyorsabban fejlődő új kerület lesz ezután életének, későbbi művei eseményeinek színpada, a számtalanszor megírt, megelevenített Terézváros; az Andrássy úttal, a Király és a Nagymező utcával.

Az 1901-ben kiadott, első nagyszabású realista regénykísérletének, Az aranybányá-nak cselekménye még a Józsefvárosban játszódik, az előkelő, Múzeum körüli negyedben. Különösen a kisemberek megrajzolásában érződik józsefvárosi tartózkodásának hatása. Kedvesek, rokonszenvesen ábrázoltak; a korcsmáros, a fiakeresek, a varrólány, a masamód kisasszony, Marinka, a kapusnő, - ellentétben a jellemtelen karrierista főhőssel, a vidékről felkerült dzsentriképviselővel. Benne a pénzszerzésért, érvényesülésért mindenre képes "újfajta" embertípust, a spekulációs vállalkozásokba fogó kalandort akarja pellengérre állítani a fiatal író. A kritikai realizmus látásmódját és mikszáthi hatásokat mutató Aranybányát nem követik hasonló próbálkozások. Új, sajátos kifejezési módot keres, el akar szakadni magyar és külföldi példaképeitől. Az 1900-as évek első évtizedében azonban termékenységevel és foglalkoztatottságával még

nem áll arányban írói sikere.

1913-ban következik be az, amit 1896-ban megjósolt; meghódította a várost, a dicsőség, "ez a ledér dáma, a lábainál hever." Újfajta témakörű és sajátos, egyéni formájú regény került akkor az olvasók kezébe: A vörös postakocsi. Először A Hét c. folyóirat közölte folytatásokban. Szerkesztőjének, Kiss Józsefnek írja Krúdy, hogy a "pesti vásár"-t akarja megírni új könyvében úgy, ahogy azt a valóságban látta. Több mint másfél évtizede él már Pesten, felhalmozódott élményei, sokasodó megfigyelései napvilágra, nyilvánosságra kíváncznak. A vörös postakocsi azonban nem tükrözi a fővárosi élet akkori legjellemzőbb társadalmi, erkölcsi sajátságait - ezt Ady is megállapította - hanem inkább Krúdy pesti életének színhelyeire vezet el. De ezzel a könyvvvel megindul a Budapesten játszódó regények sora, életművében a vidéki élet rajza mellett elfoglalja helyét az új témakör: a nagyvárosi emberek sorsa. Sok-sok későbbi regényének cselekményéből, környezetrajzából, alakjainak életútjából alakul majd ki a teljesebb kép a főváros kapitalista világvárossá növekedésének időszakáról. Egyelőre örül a sikereinek, élvezi az életet. Ekkoriban alakul ki sajátos életformája, a legendás "Krúdy világa", amelyről A vörös postakocsi-ban is találunk részleteket. A Postakocsi figurái Krúdy "aranyéletének" részesei: Rezeda Kázmér maga az író, színész, a "perdita", a bukott nő, Estella, Steinné a felhajtónő és a nagyúr, Alvinczy Eduárd - Szemere Miklós, akiknek lóversenyen, színházban, mulatókban zajlik az életük. Krúdy mozgása is ezekre a helyekre összpontosul: kávéházak, vendéglők, kocsmák, orfeum, Otthon kör, kártyaklub, lóversenytér, nyilvánosház és a szállodai szoba, ahol hajnalban óraszám rójja apró, lilatintás betűit; írásműbe sűrítve az átélt találkozásokat, gondolatokat, megfigyeléseket. Ezekkel, a kitartó fegyelemmel, naponta megírt ívekkel biztosítja az alkotásához nélkülözhetetlen életforma üzemi költségeit és - családjá eltartását. A családi élet kötöttségeit nem állja, különböző szállodákba: Meteor, Astoria, Royal, szigeti Nagyszálló - költözik, sokszor "barátságos" ház lakója; így családosan, de mégis családtalanul élheti, kalandra és élményre éhesen, választott életformáját.

A világháborúig tartó évek életének, írói pályájának élményekben leggazdagabb, legváltozatosabb időszaka. Barátaival: Ady Endre, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor, Cseregyő Hugó, Lázár Miklós, Szép Ernő stb., kocsmázótársaival, hozzácsapódott tisztelőivel járja az éjszakát. Megfordul az Erdélyi Borozóban, a Drechslernél, a Három Hollóban, a Londonban, a New-Yorkban, a Szikszayban, a Mélypincében, a "Somossy"-nál, a Hullamosóban a város minden rendű, rangú kávéházában, mulatójában. Annyi benyomás éri, oly tarka, sokszínű az élete, hogy a begyűjtött "termés"-ből bőven futja a 10-es évek végén, a 20-as évek elején megjelent nagy regények alapanyagához is. Új műzsája, második felesége, Rózsa Zsuzsi, új típusú nőalakok megformálására ösztönzi. Második felesége a forrása a Bukfenc /1918/ Gyöngyvirágának, az Útitárs /1918/ Esténájának, az Asszonyosságok díja /1919/ Natáliájának, a Hét Bagoly /1922/ Áldaskájának, benne van egyik legérdekesebb nőalakjában, az Aranyidő /1923/ Máriájában is. 1918-1930-ig a Margitszigeten lakik második családjával. Kezdetben, az ellenforradalom első éveiben elvonulva a világtól a szigeti remeteségbe, valóságábrázolásában egyre mélyülve, kifejezőmódjában egyre érlelődve, a klasszikus nagy regények megalkotásán dolgozva. Ábrázolja az 1870-es, 80-as évektől kezdve a Monarchia széthullásáig tartó időszakot, de az 1920 utáni világról nem volt mit

mondania. 1924-ből való vallomása: "...valami nagy-nagy regényt szeretnék írni... Benne az ó-Magyarország, benne az új Magyarország, és a legújabb Magyarországból csak annyi, amilyen lapidáris egy sírfelirat szokott lenni." Az új viszonyokba sehogysem találja bele magát, képzeletében aranyos köddel vonja be a háború előtti világot, írásai tele vannak nosztalgiával a "régi boldog Magyarország" iránt. A Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban c. /1921/ regénye előszavában idilli képet rajzol a pesti életről, szokásokról, elfelejtve, hogy hányszor illette bíráló szóval az üzletelő, kártyázó, szélhámosokkal teli várost, ahol "mindenki a könnyű pénzszerzésen töri a fejét."

Életének utolsó éveit súlyos betegségekkel küzdve tölti. Szanatóriumokban fekszik hónapokig, anyagi gondok szorongatják, és 1930 májusában Óbudára telepítik őket a Margitszigetről. Tragédiájáról megrázóan vall A vadevezős megterése /1931/ c. novellájában: "...olyanformán vetődött az óbudai partra mint egy hajótörött, akinek nem volt válogatnivalója a menekülés módjában..." Valóban csak a pusztta életét mentette meg. A "pesti utcák grófja" szegényen és magányosan halt meg 1933 május 12-én, 54 éves korában. Temetésén ott volt Pest egész éjszakai világa, az írók, a barátai, tisztelői. Sári Elemér cigányzenekara kedves nótáit muzsikálja utoljára. A hivatalos Magyarország nem képviseltette magát a temetésen.

Élete sokszor volt mélyponton e szomorú utolsó években, de művészete egyre magasabb fokot ért el. Németh Andor mondja: "Élete végéig fejlődött, amíg eszközeinek hiánytalan birtokában elérte a teljes tökélyt."

Az utolsó időből való két nagy pesti regény is az 1918 előtti világot eleve-níti fel. A Boldogult úrfikoromban /1930/-nal kapcsolatban maga írja, hogy "csupa olyan dologról van szó benne, amely dolgok a lehetetlenség világába tartoznak napjainkban... Lehetetlenség... többé szabályszerűen élni". Hogy mit jelentett Krúdy szerint "szabályszerűen" élni, azt elárulja a regény cselekménye, amely egy egésznapos mulatozást mond el a Bécs városához címzett Király utcai vendégfogadóban. Itt üldögél társaságával Kacs Kovács úr, pesti háztulajdonos, agglegény, és a vendégek köre egyre szaporodik, miközben a villásreggeli egyre hosszabbra nyúlik, "leereszkedik az alkonyati félhomály". A jókedv tetőpontját éri el, amikor a különböző helyzetű, társadalmi állapotú vendégek, a kocsmáros házaspárral együtt táncra perdülnek. Másnap kiderül, hogy a mulatság búcsú volt, a fogadás eladja a vendéglőt. Ezt a szegényes történetet dús gazdaggá teszi az emlékezés, amely át- meg átszövi a cselekményt és megismerteti a Ferenc-József-i korról, a város életével, a különböző alakok sorsával, a szokásokkal, az erkölcsökkel. A társaságban megjelent figurák sokrétűsége: hordár, trafikos, borbély, csapos, kocsmáros, pincér, "szerkesztő", huszárcapitány, üvegkereskedő stb., élettélisége, a regény nagyszerű szerkezete miatt többen a magyar regény legnagyobbjának tartják. Czine Mihály szerint: "... a városi élet költészetének a legbensőségesebb kifejezése." A búcsúmulatság utáni visszazuhanás a szürke hétköznapi életbe jelkép is; búcsú a régi világtól, annak felidézett képeitől, visszatérés a kellemetlen valóságba.

A Rezeda Kázmér szép életében /1933/ szintén az utolsó békeévekbe vezet el. Alcímének - Regény a szép Budapestről - megfelelően a fővárosi gazdag polgárok életébe pillantunk be a háború előtti években. Az elkényeztetett, jólétébe szinte beleunt pesti polgárság hangulatán keresztül érezzük a háborút közvetlenül megelőző időszak feszült légkörét, azt "a lompossgát és bágyadtságot,"

amely az önmagával elégedett várost elárasztotta. "Pest fulladásig jóllakott gyönyörrel, bűnnel, étellel és itallal" - írja az 1921-es Nagy kópében, amely Rezeda Kázmér folytatásának tekinthető. Ez a megcsömörlött város kívánja a háborút, hogy változatosságot vagy megváltást hozzon magával. "Éljen a háború! Bőgött az egygyéolvadt százezer hang a városból." A Rezeda Kázmér szép élete talán a legkiegyensúlyozottabb, legszebb Krúdy regény, a pesti témakör klasszikus megvalósítása.

Mint ahogy említettük, 1913-tól, A vörös postakocsi megjelenésétől egymást követik a pesti regények. A már felidézetteken kívül: Őszi utazások a vörös postakocsin /1917/, a Napraforgó /1918/, vidéki és fővárosi élmények együttes ábrázolása, a Hét Bagoly /1922/, az irodalmi viszonyok bemutatása, az Őszi versenyek /1922/, főszereplője egy elcsapott zsoké, az Aranyidő /1923/, egy modern pesti lány története, Ady Endre éjszakái /1925/, Velszi herceg /1925/, Primadonna /1926/, Pálmay Ilka regénye és még kisregények, regénytöredékek sora, amelyeknek cselekménye, szereplői mind a pesti talajból nőttek ki. A folyton változó, izgalmas életű város új és új ihletet ad az íróknak.

A most következő regényrészletekből fogalmat alkothatunk magunknak az író érdeklődésének sokféleségéről, a helyszín változatosságáról: "szerepel" jóformán az egész Budapest. Itt is felfigyelhetünk prózájának költőiségére, andalító zenéjére. Azonban a Krúdy művekből áradó dallam ezekben a szemelvényekben elsősorban nem a mélabús képzelődéseket, álmokat kíséri, hanem életszerű, valóságos képek és jelenetek megörökítésének eszköze. Sőtér István állapítja meg: "Krúdy bensősége, lírája, csodálatos nyelve, eredeti és képzeletdús stílusa kétféle témakörnek, egy álomszerűbbnek és egy valóságosabbnak kifejezésére szolgál."

A kiadvány célkitűzéséből következik, hogy itt a "valóságosabb témakör" darabjait találja meg az olvasó; azonban igazolódik Sőtér István véleményének további része is: ebből a második témakörből is "ugyanazt a megejtő, felejthetetlen, utánózzhatatlan dallamot tudja kibontani."

Ez az "utánózzhatatlan dallam" kíséri Krúdy Gyula Budapestjét. Szárnyaló és magával ragadó, ha a város szépségét, ragyogását, életörömét énekli, de diszsonáns hangok vegyülnek bele, ha bűnös szenvedélyeiről, gátlástalan szélhámosságairól, hamiskártyásairól és romlott asszonyairól szól a dal.

Meglátta a gyors fejlődés árnyoldalait, ellentmondásait is; ábrázolja a nagyváros kétarcúságát. Hogyan viszonyult tehát Krúdy Budapesthez? Szerette-e ezt a várost, amely oly sok jóval ajándékozta meg, de sokszor volt hozzá kegyetlen és igazságtalan is? Fiatal koráról írva, "amikor nappal is bálias lépésekkel jár az ifjú a főváros ismeretlen körútjain", azt vallja: "szerelem van a szívben a csodálatos nagyváros iránt". Később a sok tapasztalat keserű csalódásokat okoz, kiábrándult nyilatkozatokra készteti. Pesthez fűződő érzelmeit talán legtalálósabban, legőszintébben Mit látott Vak Béla... c. regénytöredékének hőse fejezi ki:

"Sokszor megátkoztam ezt a várost, de mindig visszatértem hozzá, akár milyen messzire voltam... Valamely titokteljes varázsa van Budapestnek..."

Az első, bevezető fejezetből bizonyos távlati kép bontakozik ki a városról, általános leírását, jellemzését kapjuk Budapestnek. Tersánszky J. Jenő azt írja, hogy csodálatos világ Krúdy írásainak világa, "amit a köznapból boszorkánymester módjára bűvölsz az emberek elé, akik benne vagy mellette élven és látván, mégsem látják meg nélküled."

Az első témakör részleteiben Budapest nagyvárossá serdülésének folyamatát ábrázolja Krúdy, hol a felfedezés ámulatával, hol a megtéveszthetetlen tisztánlátás igazmondásával, bírálataival.

Valóban fakóbb, merevebb maradt volna számunkra a régi Magyarország és fővárosának élete, ha nem lel olyan krónikásra, mint Krúdy, aki "újjá, másá, színesebbé, ilyené... teremti soraival."

Több mint harminc szemelvényben követhetjük nyomon: hogyan változik az életmód, gondolkodás, erkölcs "az ifjú főváros" nagyranövekedésével, hogyan válik "lármássá és élnivágyóvá" a "kurtizánná lett rafinált város."

Krúdy már első regényében, Az aranybánya-ban /1901/ életízü korrajzot, találó meglátásokban bővelkedő jellemzést ad a századforduló Budapestjéről. Eből való a válogatás első darabja, amelyből már kiérződik a fejezet alaphangulata: "itt nyüzsg az élet," és mindenki a szerencsét, a pénzt keresi, hajszolja. A kapitalizálódó nagyvárosnak ez az élesen szembeütő vonása a fejezet sok szemelvényében megtalálható. /Őszi utazások... 1917, Mit látott Vak Béla... 1921/

Krúdy prózájának elevenségével valósággal élőszeméllyé változtatja Pestet, "kopott, elhanyagolt leánynak" nevezi, aki majd később leveti szerény álarcát és "évről évre több ékszert rak magára." Sokszor és részletesen leírja a fejlődés hihetetlen iramát. "... Élni, élni, mintha utolsó éveit élné a város" - mondja a Vak Béla c. regénytöredék hőse, aki szinte összefoglalót ad a "vállalkozó kedvű város", Pest minden téren megmutatkozó növekedéséről.

A város polgármestere, "a Sacher fiú" - Bárczy István - és a korszellem azt diktálja, hogy kétségbeesetten, "az amerikai vasutak versengő gyorsaságával" folyjon az élet. Nem lehet egy pillanatot sem kihagyni; a reggelig tartó lumpolás összekapcsolódik az üzleteléssel; a gyárosok, ügynökök, hírlapírók, ügyvédek az éjféle órákban fogadják ügyfeleiket, írják cikkeiket. Nappal csak a munkások és hivatalnokok dolgoznak, ebédután Pest "mindig elaludt egy órácskára", hogy estefelé a titkos kártyabarlangokba, a gazdag emberek megkoppasztására induljanak a város pénztelen semmittevői, vagy a zenés kávéházak és mulatók termeiben hallgassák a divatos pesti nótákat, és hajnaltájban "lihegve, csapzottan, rézszezen, nekihóllandulva rúgják a port". Milyen visszataszító, sivár jelenet bontakozik ki a derengő világosságban, mikor egy-egy orgia "gyűfrott publikuma" kiöm-

lik az utcára! Krúdy maga is részese ezeknek a pesti éjszakáknak, ennek az idegenszerű új világnak; nincsenek illúziói. Megírja, hogy ebben a városban nem ismerik a tiszta szerelmet, titkos találkahelyekre járnak az asszonyok, nyilvánosházba az "életől szívenszürottak", a fiatal hírlapírók nem képzelhetők el színesnőszerető nélkül, az emberek fuldokolnak az adósságoktól, az öngyilkosokon alig csodálkoznak, és néha úgy látszik, egyetlen tisztességes ember sincs a városban. A kapitalista erkölcs rideg törvényei érvényesülnek: a pénz, a hírnév határozza meg az emberek helyét, amelyet a társadalomban elfoglalhatnak, a barátságokat, a szerelmet, de még a pincér viselkedését is a kávéházi vendégekkel. Nem jobbak a viszonyok az irodalmi életben sem; a legfőbb írói tennivaló: összeköttetéseket keresni a kiadókhöz, szerkesztőkhöz, irodalmi vezérekhez.

Különösen keserűek az író szavai az 1922-ben megjelent Hét Bagoly leírásaiban. Az ellenforradalom első éveiben háttérbeszorított, csalódott Krúdy megvetéssel figyeli az "új világot", ahol a "borotvált patkányok" ágálnak, akik nagyhangúak, megalázzák az öregeket, adósságot-adósságra halmoznak, megszarolják az asszonyokat, pofon vágják a hordárt, kizsebelik a berúgott kereskedőket. "Ezek a modern kor lovagjai" - állapítja meg lenéző indulattal. Bár a regény a fin' de siècle - a századforduló - Pestjéről, irodalmi viszonyairól, boldogulási lehetőségeiről ír, valószínűnek látszik, hogy saját korának, a 20-as évek elejének felháborító valósága készíti haragos kifakadásokra.

Személyes tapasztalatok, önéletrajzi elemek adnak valóságízt a válogatás azon darabjainak is, amelyekben a Pestre került fiatal emberek "izzó ambíciójáról" mondja el gondolatait. Részben elítéli a vidéki fiatalemberek elszántságát, erőszakosságát, "mérhetetlen szomjúságát" az érvényesülésre, részben - nyilván saját élményeire gondolva - megrázó szavakkal panaszlik az idegen, gonosz város gőgjéről, megvetéséről az ismeretlenek iránt. /Mit látott Vak Béla... 1921. Velszi herceg 1920./ Érződik a fiatalkori átélés hatása az Aranyidő /1923/-beli, budai ifjú író boldogulási terveiben is, amelyeket "odaát a messzi Pesten" akar megvalósítani. Szenvedélyes szavakkal illeti a "tolvajvárost", ahol nem szép könyvek írásával, hanem valamilyen botrányral kell érdekessé tenni magát egy fiatalembernek, hogy hírnévre tegyen szert, és a megélhetést kipróbálja a nagyígyű városból.

Féja Géza nem ért egyet azokkal, akik szerint Krúdy "elítélte ugyan korát, de jól érezte magát benne". Hogy mennyire igaza van Féjának arról "a boldog és nyugodt Magyarországról", "Budapest hajadonkorszakáról" alább idézett, a valóságot kendőzetlenül ábrázoló regényrészletek is tanúskodnak. "Korántsem korát vagy annak viszonyait szívelte, hanem az életet szerette, ... a romlás és a honi reménytelenség közepette sem adta fel az élet érdekességébe vetett hitet" - írja tovább Féja Géza Krúdy és az úri Magyarország kapcsolatáról.

Az első fejezet részletei nemcsak a kegyetlen könyökléstől, a gatlástalan szerencsefiktől, az erkölcstelen szerelmektől megbotráncozott, keserű Krúdyt mutatják. Itt is és a következő fejezetekben is ellenállhatatlan az az életöröm, a boldogság nevetése, a fejlődés láttán előtörő optimizmus, amely a századforduló Budapestjének leírásaiból sugárzik. A kétféle látásmód egymással keveredve jelenik meg a különböző részletekben. Ugyanabban a szemelvényben egyaránt olvashatunk "szívvidámító tavaszciről", Kürty Klára bújbájos mosolyáról, de öngyilkosságra készülő férfiakra, szerelmi botrányokban résztvevő úrhölgyekről is, Pest szépségeiről, fejlődő bájjairól és féktelen mohóságáról.

A második fejezetben Budapest egyes városrészeit, utcáit és házait ismerjük meg Krúdy költői látásmódjának segítségével.

Krúdy varázspálcája nyomán életre kel a régi Budapest csaknem minden kerülete: Buda: a Víziváros, Tabán, Óbuda, a pesti Belváros, Terézváros, József- és Ferencváros. A városrészek bemutatásán kívül találunk leírásokat az ott fekvő utcákról, kávéházakról, cukrászdákról, a Dunáról, a Margitszigetről, a Zugligetről stb.

A szemelvények sorát a budai leírások nyitják meg. Mesebeli földbesüppedt házacskákról, csöndes, hegynek kanyarodó utcácskákról, ódivatú bútorokkal teli szobákról adnak hírt a Régi szélkakasok között című, 1909-ből való regény részletei. Álomszerű az ódon budai templom bemutatása, a lanyha, őszi napsütésben csoszogó öreg asszonyságokkal és fehér szakállas öregemberekkel. Bár nem minden részletből tűnik ki, valószínű, hogy a színhely: a Víziváros és a Tabán. A fiatalkori regényekből vett tabáni ábrázolások idillikus hangulatától merőben eltér két késői, a Zöld ászból /1930/ való drámai hangvételű tájleírás. A városrész lebontása előtti utolsó pillanatban készült regényrészletben a hegynek kanyarodó utcák már "kiismerhetetlen végzetűek", a meséből előlépett anyókák, a divatjamúlt ruhájú öreguracskák helyett "kísértetiesen elrongyosodott köpönyegeg"-ről "lelkiismeretfurdalásos, ritkult szakállak"-ról olvasunk az "elfelejtett bánatok, céltalan csavargások"... hazájában, Tabánban. Az író súlyos betegsége után született, megrázó élményekkel teli regény tájleírásai is tükrözik a világszemléletében, életében bekövetkezett elkomorulást, de az élete végéig tartó, művészi kifejezőmódjában mutatkozó fejlődést is.

Az Óbudát ábrázoló két részlet magán viseli Krúdy tájleíró művészetének sokszor megfigyelhető sajátosságát; elsősorban nem a természeti jelenségek: hegyek, vizek, ég, virágok, felhő stb. lefestésével jellemez egy-egy tájegységet vagy városrészt, inkább az emberek, emberekkel kapcsolatos tárgyak vonzák érdeklődését. A Natália által megfigyelt óbudai utca is az öregasszonyok; fiatal lányok, "inarogyott apák és anyák" felvonultatásával elevenedik meg.

Az "ódon, régi, agg" Buda, amely "lassan meghal", elmarad, és közeledünk a szünet nélkül épülő, mámoros életkedvű Pest felé. Átmenetként a befa-gyott Dunáról, valamint a Krúdy számára oly kedves Margitszigetről festett természeti leírásban gyönyörködhetünk. A mai Margitsziget c. írása 1927-ben jelent meg. Bármilyen szép, kiépített is az átalakított sziget, Krúdy számára mégis a "mesék, álmok, költemények" szigete a kedvesebb, az, amelyről a "főtisztelendő úr" régi ismertetésében olvasott. "Lelkünk andalogva mendegél vissza-vissza az elröppent múltba" - fejezi be igazi "krúdy-s" gondolattal leírását a Margitszigetről. Elhagyva "az álmok ringatozó szigetét" megérkezünk a Belvárosba, a régi pesti élet centrumába. 1896-ban, mikor az író, mint fiatallem-

ber Pestre érkezett, még megtalálta a régi Belvárost, szűk sikátoraival, bájos terecskéivel, sötét kis boltjaival, bolthajtásos kocsmáival, régimódi embereivel – úgy, ahogy azt képzeletében annyiszor maga előtt látta. Azután elkezdődött a régi Belváros felszámolása: új házakat építettek, új utcákat nyitottak, amelyeknek új neveket adtak. Ennek az átalakulásnak fájdalmas emberi tragédiáiról, de közvéleményt foglalkoztató, sodró lendületéről is hírt ad Krúdy. Legtöbbször azonban azt a meleg, kisvárosias hangulatot túlközi regényei, amely a régi Belvárost jellemezte. Magával ragadnak, finom megfigyeléseivel elbájolnak a Hét Bagoly /1922/ részletei a tél megérkezéséről a Belvárosba. Stílusának költőisége, bensősége romantikussá varázsolja a belvárosi polgárok szürke hétköznapiját. Valósággal forrásértékűek Pest magyarosodásáról írott sorai. A "különös ház" érzékeltetésére mesterien vegyíti a konkrét tényeket, a kocsmái jeleneteket, a hazafias bizottságok működését, a hangulattfestést. Kortörténeti érdekesség a Belvárosról szóló utolsó szemelvény; a fejlődő új városrészek, elsősorban a Terézváros, miként kerülnek az élre, hogyan lesznek egyre népszerűbbek, miként halványodik a Belváros jelentősége, annyira, hogy végül "újraélesztésére" mozgalmat kell indítani.

A Terézváros, a hatodik kerület, a "zengő" utcák negyede nagy helyet foglal el nemcsak regényeiben, hanem cikkeiben, emlékezéseiben is. Az Andrássy út és környező utcái, az írók, művészek állandó tartózkodási helye, a mulatók, kávéházak világa Krúdy életének is fontos állomása. Nem szűnő érdeklődéssel, kedvtelve figyeli a Király utca zivaját, az Andrássy út, az Operaház építését, a titokzatos Szerecsen és Ó-utcai életet. Lelkesedik a Somosy-orfeumért, a "Mező" utcai éjszakákért, csillogó, színes leírásokban örökíti meg a századelő bohém, lump világát. Leírásai nemcsak művészi értékük miatt emelkednek túl a városismertetés színvonalán, de társadalmi mondanivalót is hordoznak. Az Andrássy út kiépítésével kapcsolatban értesülünk: a gazdag polgárság hő vágya, hogy elérje a háziuraság állapotát, amely majdhogynem felér a magyar nemesiséggel. Az egyik érdekes regénytöredékéből, /Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban/ vett részlet az Andrássy út mellékutcájáról, a Szív utcáról szól. Valóságos vádirat a bérkaszárnnyak lakói nevében a vastag aranyláncos, városi bundás pesti háziúr ellen. Riasztó képet rajzol a szörnyű otthonokról, ahol "a szegénység rabjai élnek", ahol a házaknak a kapujában állandóan fúj a szél, a vízvezeték folyton zúg, a kanálist mindig javítják. "Csodálatos, hogy nem felejtene el dalolni az ilyen házakban!" – kiált fel az író. Még az egyik legszebb, életörömet, tavaszi ragyogást sugárzó Andrássy úti leírásból is a háború előtti társadalom visszaesszéi buknak elő az "álomvárossá" lett Budapesten.

Életre kel a Rákóczi út, a Körút, az Üllői út, a József- és a Ferencváros, amikor végigvezet bennünket Pest ezen a legforgalmasabb útvonalain, kis hősnője, Gyöngyvirág, vagy a hullaszállító, illetve a mentőkocsi nyomába szegődve. Felejthetetlen az Üllői úti, ferencvárosi, "olcsó esti órák", a nyáreste hangulatának érzékeltetése. Ez utóbbi részlet az Asszonyok díjából való, abból a regényből, amelyben Czifra János éneke kettészakad, és ez a második lény a lélek ismeretlen mélységei felé vezeti hősnőnk. A misztikum mellett Krúdy még élesebb színekkel festi a valóságot, a közölt részletből is az élet nyers, izgató szaga csap meg bennünket. Itt is, mint szinte valamennyi városrész ábrázolásában nemcsak a táj költészetét adja, hanem társadalmi arculatukat is megmutatja; mesteri korrajzot tár elénk.

A Krúdy regényeiben mozgó figurák az író életének szereplői, éppen ezért a Ferenc-József-i kor társadalmának egyrészét képviselik. Ismeretesek a Krúdy életformájából adódó színterek (az irodalom világa: szerkesztőségek és az írók kávéházai, az éjszakai élet: orfeumok, mulatók, kocsmák, szállodák, éttermek, kártyaszobák, a versenypálya: a lófuttatás helye), ahol találkozott legtöbbet szerepeltetett alakjaival; az élet perifériáira szorult megalázottakkal, letört egzisztenciájú írókkal, hírlapírókkal. Sokat tartózkodik a félvilági nők "szalon"-jaiban, nyilvánosházakban, közelről látja tehát az "utca primadonnái"-nak életét. Rájuk vonatkozó szemelvényeket A Pest-budai széphölgyek története c. fejezetben találhatunk. Mikor 18 évesen Pestre érkezett, hamarosan a Józsefvárosban telepedett meg. Itt szerezte élményeit - a józsefvárosi, ferencvárosi hentesekkel, boltosokkal kiskocsmák vendégeivel való találkozásaihoz - a pesti kispolgár alakjának megformálásához.

A regényeiből kiválasztott 36 jellemképet úgy csoportosítottuk, hogy legfelül, ill. legelöl találhatók a századelő társadalmából azok, akik ennek az időszaknak lehetőségeit élvezték, ismerték az "élet édességét", - az uralkodó osztály egyes rétegeinek képviselői. Utánuk következnek a ranglétra alacsonyabb fokán elhelyezkedő polgári, kispolgári figurák, majd azok, akiknek "társadalmi rangja tisztázhatatlan".

Sokszínű kép tárul elénk az uralkodó osztályhoz sorolható alakok jellemzését olvasva. Krúdy számtalan, pesti élettel kapcsolatos megjegyzésében utal arra, hogy Pesten mindenki a szerencsét kergeti "aranyásó módjára mindenki a könnyű pénzszerzésen töri a fejét." Természetes, hogy a város tele van kalandorral, svindlerrel, hamiskártyással. Az ifjú Krúdy közelről is láthatta egy karrier tetőpontját, majd megsemmisülését. Csávolszky Lajos, az Egyetértés képviselő-főszerkesztője egy időben négy fekete lovas hintóval járt, különféle üzleteiből nagy vagyont kapart össze, míg egy szép napon összeomlott minden, elúszott a hirtelen szerzett gazdagság. Fiatalkori regényének Az aranybányának hőseit, Csobánc Péter képviselőt róla mintázta Krúdy. Talán a romantikus elemek ártanak az alak életteliségének, de még így is sok tipikus, a korra utaló tulajdonságot találunk a szerencsevadász képviselő alakjában. (Különösen hiteles fokról-fokra bekövetkező zúllásának, majd a katasztrófa utáni gyáva, férfiatlan viselkedésének bemutatása.) Ugyancsak saját tapasztalatai alapján eleve-níti meg több regényében egyik legkedvesebb alakját, Alvinczy Eduárd-ot. Közismert, hogy "a fejedelem" eredetije Szemere Miklós, a dúsgazdag nagyúr, az író jóakarója és pártfogója volt. Krúdy vallomásaiban azt írja, hogy "ennek a korszaknak bálványai olyan emberek voltak, akik könnyűszerrel, játszva jutottak nagy vagyonhoz, mert hisz mindenkinek az volt a vágya... Szemere Miklós, a könnyűkezü gavallér bármely nő szerelmét megnyerhette volna a városban..."

Valóban Szemere életútja megfelelt a "korunk hőse" kívánalmainak, mert pénzét, gazdagságából származó tekintélyét kártyán és lóversenyen szerezte. Különbségei fokozták titokzatosságát, a barátainak, ismerőseinek, csodálóinak rendezett lakomái, osztogatott ajándékai, a mindenfajta kérelmezőnek juttatott adományok népszerűséget hoztak neki. A Monarchia egyik legismertebb alakja volt. Ebben a felémás, ellentmondásos világban is az egyik legkülönösebb figura, akinek tettei, furcsaságai állandó beszédtemája a kisembereknek, arisztokratáknak egyaránt. Krúdy maga sem tudta objektívan, kívülről ábrázolni. Vallomásaiban így jellemzi: "Tetőtől talpig úr és lovag, szerencsejátékos és érzelmes férfiú." Szemere Miklós jellemének kettősségét nem egyforma intenzitással rajzolja meg. A hazardőr, a gógtól elvakult mágnásszélhámos jellemvonásait ritkábban és indulat nélkül jeleníti meg, kirívó bolondériáit viszont nem is titkolt rokonszenvvel írja le. Elfogultságára A vörös postakocsi című, 1918-as cikkében maga ad magyarázatot: "Alvinczy Eduárd barátsága révén többet megtanultam az akkori pesti életből, mint mások a városban. Urakkal és kokottokkal ismerkedtem meg, a szegénységet s a gazdagságot közeliről láttam, az erény és arany birkózását figyeltem..." A mozgalmas, érdekes élet után szenvedélyesen áhító író titkok, sorsok, élmények megismeréséhez, átéléséhez segítette hozzá a "szerencselovag" barátsága, és ez művészetét gazdagította.

A kiválasztott részlet - A vörös postakocsi-ból /1913/- azért került be a sok hasonló közül a gyűjteménybe, mert talán a legösszefüggőbb képet adja Alvinczy Eduárd gondolkodásáról, életstílusáról.

Az uralkodó osztály egy-egy típusát jelenítik meg a Podmaniczky Friggyessel, az öreg Csobánccal, a bukott dzsentrivel, Pista úrral, az adókiivető bizottság elnökével foglalkozó szemelvények. Különösen "Falstaff Pista" viselkedése a "Bécs városá"-hoz címzett vendéglőben árul el jellemző vonásokat a korabeli életből. Vérbő alakokat mutat be számunkra. A semmittevő pesti gavallérok "akiknek a vasaltkabát viselésén kívül semmiféle foglalkozásuk nem volt a világon", stílszerű keretet adnak az ostoba, gógös, hatalmaskodó elnöknek.

Viszonylag rövid, de tipikus és éles a kép, melyet a katonatisztek legnépszerűbbiéről, a főhadnagyokról fest. Valóság-hű a gazdag, öreg kereskedők leírása is.

Az írók proletárjai, a könyvkiadók "rabszolgái" műveinek állandóan visszatérő szereplői. Ebben a válogatásban a "Szerkesztő" alakja, azonkívül az álmoskönyv és a szerelmi levelező szerzői képviselik ezt a betűből élő, de az irodalmi életből kitaszított, veszendő réteget.

Az Asszonyok díj-nak temetésrendezőjét második feleségének apjáról mintázta, de megfigyelőerejét, személyes tapasztalatainak hatását bizonyítja a Párizsi utcai suszter bemutatása is - a velőscsont-evés segítségével.

A Krúdy regényeiben mozgó alakok többsége azokból kerül ki "akik a társadalmon kívül bitangolnak". Ady írja ezt A vörös postakocsi-ról 1913-ban megjelent bírálatában. Miért foglalkoztatja annyira Krúdyt e társadalom periferiáján bukdácsoló emberek sorsa? Miért hajlik föléjük annyi melegséggel, miért kelti életre őket annyi finom megfigyelést tükröző leírásban? Találókák Ady kritikájának megállapításai: "Azokról és úgy, akikről és ahogy Krúdy ír, csak az írhat, akinek társadalmi rangja tisztázhatatlan és állandóan a napidíjas és az Úristen között lebegő." Krúdy bohém életmódjának, éjszakáinak állandó kísértői voltak: a kocsmáros, a pincér, a csapos, a hordár, a trafikos, a vendéglők, kávéházak, mulatók sokarcú közönsége, a szerelem éjszakai lányai, a zsoké, a bukméker, a

lóversenyek látogatói. - A régi Magyarország elitjének, gazdag polgárainak szórakozását biztosító, belőlük, általuk élő; tulajdonképpen a házi személyzet feladatát házon kívül ellátó szolgálhad, Krúdy jól ismeri őket és rendszeres találkozáik következtében olyan emlékezetes figurákkal ajándékoz meg bennünket, amelyek nélkül csonkák és hiányosak lennének a századelő társadalmára, mindennapjaira vonatkozó ismereteink. Észreveszi kiszolgáltatottságukat és együttérzéssel ábrázolja. Gondoljunk csak az öregedő pincér többször felbukkanó alakjára! Hogyan ismeri titkos fájdalmaikat, lidérces álmaikat: az öregséggel járó "facérságot": "... a mi pályánkon nem szeretnek ötven éven felüli embereket alkalmazni" - mondja Fridolin A pincér álmában. Hogy sajnáljuk az Öreg-pincért, a Bécs városához címzett fogadóban, aki tehetetlenül túri, mert túrnie kell, Pista úr és társasága körmönfont, tudatos gonoszkodásait. De belülről láttatja az író a szolgálatkész, mulatságos hordárt, vagy akár a temetésrendező segédjét, a "halálmadarat", vagy Bent, az elcsapott zsokét, vagy Stranszkit, a magányos üvegkereskedőt a "Bécs városához" címzett vendéglőből. A megértés, amellyel feléjük fordul, ahogy belső rezdüléseiket ismeri, valóban azzal is magyarázható, amit Ady oly világosan meglátott: Krúdy sokszor élt "napidíjas"-ként, érzékenyen reagált tehát a gondokkal küzdő, létért harcoló emberek sorsára, amely sokszor hasonlított az övéhez.

A társadalom, amelyben Krúdy élt, termelte a munka nélkül megélni vágyókat, az ügynököket, hamiskártyásokat, a mindenfajta szélhámosokat. Az írónak ilyenekkel is sokszor volt alkalma ismeretséget kötni. A kártyaszenvédély vámszedője, Zöld úr a bankadó, azután a kisebb stílus svindler, Fonnyadi, és a pesti éjszaka sajátságos alakja, Arnold úr, "Pest hajnali mulattatója", hogy csak néhányat említsünk a szemelvények figurái közül.

Az alakok sorát az író által szinte naponta megfigyelt, a Teréz templom körül elhelyezkedő koldusok háthorzongató leírása zárja le.

1.

CSOBÁNC PÉTER KÉPVISELŐ

.... Csobánc Péter képviselő úr pedig gyors lépésekben indult meg az ösvényen, amit karriernek neveznek.

Még az is szerencséjére szolgált, hogy az újságok keményen megtámadták a választását, és puskaporszag volt a levegőben: kormányválság küszöbén jött meg az ifjú honatya. A figyelmet magára tudta irányítani hamarosan. Megvagdalt egy szerkesztőt, egy másiknak golyót küldött a lábszárába, és mintha a vakmerőség ördögei bújtak volna belé, az első hét hétben elmondván szűzbeszédét egy

A regényeiből és néhány elbeszéléséből kiemelt, Pesten játszódó jelenetben visszatérnek a III. fejezetben bemutatott alakok: a polgárság különféle képviselői, a társadalom ranglétráján bizonytalan helyet elfoglaló figurák, a pesti éjszaka szereplői. Vannak olyan jelenetek, ahol szerepet játszanak a nők is, azonban az epizód színhelye, eseménye általánosabb jellegű, az egykorú életbe szélesebb bepillantást enged, ezért nem került a Pest-budai nőkkel foglalkozó fejezetbe.

A válogatott részletek tárgyköre gazdag, elvezeti az olvasót az esküvőtől a temetésig a régi Budapest mindennapjainak sok-sok színterére. Ez a sokszínűség a fejezet különféle felépítését tette lehetővé. Legegyszerűbbnek látszott a szemelvények időrendje szerinti besorolás. Köztudomású azonban, hogy az író szabadon kezelte az idő fogalmát egyrészt, másrészt az ellenforradalom idején megírt regényei is visszatérnek az első világháború előtti időszak ábrázolásához. Nem látszott tehát alkalmasnak a megjelenés kronológiáját rendezési elvként alkalmazni. A szemelvények besorolásánál végül is a jelenetek szereplőinek társadalmi hovatartozását vettük figyelembe.

Az első két jelenet közéleti témát mutat be. Ez ritkán fordul elő Krúdynál, aki írásaiban inkább a köznapok történéseit festette meg mesélő kedvvel, amely megejtően hömpölyög, varázslatos színnel vonva be a mindennapok eseményeit.

A képviselőház előtti tüntetés első, fiatalkori kísérletéből Az aranybányából való. IV. Károly koronázásán az író személyesen is részt vett, emlékezése húsz évvel később íródott, 1921-ben, a Nagy kópé részlete.

A következő témakör a pesti polgárság két rétegének: a kispolgároknak és a jobbmódú középosztálynak ünnepnapjaiba, szórakozásaiba vezet el bennünket. Részt vehetünk egy esküvőn a Bakáts templomban azoknál a ferencvárosi polgároknál, akiknek nagyszerű jellemzésével már az előző részben találkoztunk. Járhatunk a budai jósnőnél, egy jómódú polgári házban ebédelhetünk, beleélhetjük magunkat, hallgatva az andalító zenét, a városligeti korcsolyázás, egy téli szánkázás, tavaszi majális, vagy egy Kutya-villában elfogyasztott uzsonna hangulatába. De ott tolonghatunk a dunaparti piacon, a dunai evezősversenyen vagy a Pálmay Ilka léghajóraszállását éljenző tömegben a Lövölde téren. A békevilág utolsó éveinek Szilveszter estéje, a Rezeda Kázmér szép életéből, a mulatság leírása mellett, hű korrajza, realista éleslátással megfogalmazott ábrázolása ennek a vesztét érző polgári világnak, "amelynek hazája félig a Lipótváros, félig a Terézváros, de az Erzsébetváros is volt". A nők erkölceinek lazasága: "nagy divat volt a pesti asszonyok között a szeretőtárs" - szimbolizálja ennek a rétegnek atmoszféráját, jólétből fakadó életuntságát. Már a háborút éltetik - azt a háborút, amely véget vet gondtalan jólétüknek, megszokott életformájuknak.

Ehhez - a lecsúszottak , elszegényedettek által áhított - életformához tartozott a nyilvánosházak sokasága. Az itt folyó visszataszító életet túlközi A vörös postakocsi-ból való részlet.

Barátságos polgári vendéglőben, mocskos, füstös kártyaszobában, fényes pezsgős orfeumban játszódnak a további szemelvények jelenetei. Mind ezek, mind a fejezetet lezáró, a békebeli hírlapírók életéből vett epizódok az író személyes élményei; hitelességük, életszerűségük miatt valósággal visszaröpítik az olvasót a múltba, a történések színhelyére.

A "széphölgyek" története külön fejezetet érdemel Krúdy Budapestjében. A pesti asszonyok lovagja maga is osztozott abban a nőkultuszban, amely a századfordulót jellemezte. Sokféle nőt ismert: a pesti dámáktól az "éjszaka virágai"-ig. Belelátott a nők lelkébe, gondolataiba, érzelmeibe. Megfigyelte öltözködésüket, mozdulataikat, szerepjátszásukat; mindent tudott róluk. Szárnyal a tolla, ha a pesti nők szépségének, jó vagy rossz tulajdonságainak bemutatására kerül a sor.

Néhány mondattal megeleveníti a ferencvárosi polgárok "házikenyér illatú" dolgos asszonyait, akik szerint "csak a kokottok vetkőznek égő lámpánál." Látjuk nevetős, vidám, telt arcukat, és tudjuk, hogy a bűnös szerelem nem férkőzhet a szívébe.

Sokkal gyakrabban tűnnek fel regényeinek lapjain a jómódú kereskedő feleségek, akiknek szükségük van a szerelem bódulatára, hogy józan, gyakorlatias életüket izgalommal, érdekességgel töltsék be. Külsejüket, életfelfogásukat, viselkedésüket hol elragadtatással, hol kiábrándult tisztánlátással ábrázolja. Szépségük, szereleméhségük, játékos ravaszságuk, kacérságuk gyengéd ellágyulással tölti el és csodálatos színes leírásokra készíti. "Josephine volt a... szerelem, élet, halál Bimy jelentéktelen életében - írja a Velszi hercegben. A félcipője olyan nyelven beszélt, mint tavaszkor a szarkaláb. A bokájában ezeréves tánc, szerelem útjain való vándorlás és örök női alázatosság gömbölyödött és térdelt... És az arca tündöklő, mint az első hó, amely az ablak előtt elsuhan. Hosszú szempillái seprők, amelyekkel útjában elsöpörgeti a bánat sárga faleveleit".

Elbűvölő szépségük leírása mellett értesülünk ezeknek az elkényeztetett, jómódban élő asszonyok életének ürességéről, bezártságáról: "nem is nagyon érdeklődnek se események, se emberek iránt." Nem szégyellik férjük kijátszását, megcsalását, sőt valósággal kérkednek szeretőjükkal. Divattá vált Pesten a "kétférjűség": az ebédnél, a korzón, a színházi páholyban, a lóversenyen ott van a helye a nő baloldalán a társaság által is elfogadott "barátnak". Az író nem egy művében rajzol sötét képet a pesti úrinők erkölcséről. Egyik legismeretesebb pesti regényében, A vörös postakocsiban Steinné, a kerítőnő lakásán gépírókisasszony, mérnökné, ügyvédné is megfordul: "a legtöbb mindenre el van tökéelve, mert már itt van a tavasz és kell az új ruha." Másutt így vélekedik: "Szinte fehér holló a tisztességes asszony a városban!"

Ezek mellett az "elvetemedett" divathölgyek mellett tisztábbnak és becsületesebbnek tűnnek azok a nők, akik nyíltan a szerelemből élnek. Krúdy megértő elnézéssel, magától értetődő természetességgel, álszent megbotránkozás nélkül jeleníti meg az "új hercegnőt" könyveiben. A Mária Teréziás termetű Jella asszony, a "Barátságos ház" úrnője nemcsak megjelenésével imponál, hanem határozottságával, érdes jóságával, emberismeretével, dolgosságával is.

Az író látja az egyszerű, szép élet utáni vágyódásukat, hiszen azért mennek a Nagymező utcai mulatók hölgyei, "az éj szegény leányzói" a Teréz templom hajnali miséjére, és azért szeretne mindegyikük férjhez menni - és azért gondolnak az öngyilkosságra, "a ruhaszártó kötélre", hogy kilátástalan életüktől megszabaduljanak. Kevesen csinálnak "karriert", vagy az is úgy végződik, mint a Mágness Elzáé; erőszakos halállal. Még a körülrajongott "Pest rózsája", a mágness körökben forgó Pilisi Róza is boldogtalan, undorodik a részeg uraktól, akik kíméletlenül keltik fel álmából és tönkreteszik lakását. Magányos, és feleség szeretne lenni.

De a színésznők, táncosnők, orfeumi hölgyek helyzete, finom cipője, elegáns ruhája, divatos kalapja is irigységet ébreszt a szegény, tehetséges lányokban. Ők legfeljebb szobalányok, virágárusnők lehetnek, más kiút nincs számukra, mert "minden milliomodik házmesterlányból lesz csak egy grófné vagy táncosné."

A gazdag úrhölgyeket, a korzók szépeit és a "megértés házainak" örömlányait, az orfeumi démonokat ismerte közről, legtöbbször az ő érzéseiket, szerelmi magatartásukat, környezetüket írta le részletesen, sokszor megdöbbenő hűséggel.

Élete színpadán és így műveiben is ritkán tűnik fel munkájából élő, a dolgozók kínos-keserves világába tartozó pesti nő. Ha itt-ott felbukkannak is, nem egy osztályt vagy réteget tipizálnak, inkább különleges foglalkozást íznek. Sokszor megjelenik a jósnő, "a kártyavetőnő" a babonás, szerelmes asszonyok szolgáltatásban, elnagyolt vonásokkal. Találkozunk varrólányokkal, egy búvájos massmóddal, a józsefvárosi Ziza kisasszonnyal, aki "csendesesen és nyugodtan édegett kis boltjában" és egy felejthetetlen alakkal az Asszonyságok díjából: Bakajnő asszonnyal, "akinek létezéséről annyi nő tud Budapesten." Meleg szeretettel ír Krúdy erről a bábáról a Bakáts téri szülőotthonban. Hűvös tisztasága, a szenvedők felé sugárzott bátorítása megkönnyebbülést hozott a "fájdalomban vonaglóknak". A regény meghatóan szép nőalakjának, Natáliának áldott állapotát, majd a gyermek születését költői szárnyalással, himnikus magasságokba emelkedve ábrázolja. "Natália eleinte ijedten vitte terhét hazafelé... Amint azonban a városba ért... útközben mindig érezte kézzsorításának melegét, üde szívecskéjének dobogását elámulva hallgatta és biztató ölelését érezte. Mintha egyszerre szert tett volna a legjobb barátira, aki soha többé el nem hagyja. Aki ezentúl mindig egyszerre teszi le fejét a vankosra az ő bánatos fejével, aki minden útján elkíséri s napközben sem hagyja el soha vigasztaló hangjával, bátorító jelenlétével, melegségével, odaadásával. A lelke ketté nyílt és jobbik fele virágot hajtott. A lépésében érezte egy másvalakinek az apró, igyekvő lépését."

A gyermek világrajöttét megelőzően "hirtelen repesztő, reszkető, fölindító fájdalom vonaglott át egész testén... Aztán... felsikít egy ismeretlen, eddig sohasem hallott hang a szülőszobában. A másvilági hang után csakhamar határtalan megkönnyebbülést érzett Natália. Az ultramarinkék tengeröblében jaspis színű hajnalon a korálokkal díszített hajú Vénusz hangja volt ez, amint rózsaszínű kagylóban a világra jön... A tengerfenék földindulása elmúlt. Helyükre térnek a feldúlt rétegek, halmok, völgyek. A tenger nyugodtan ragyog az égbolt színeiben... Itt volt a gyermek; az élet célja." - Az Asszonyságok díja hasonlatokban, metaforákban gazdag lapjai közül is a legcsodálatosabbak a szülés fájdalmát, majd diadalmas boldogságát kifejező allegóriák, metaforák, lírai rész-

letek - az átérzett valóság költői megfogalmazása.

Natáliának, a megtaposott kis parasztvirágnak ellentéte az Aranyidő /1923/ Máriája. Natáliában az anya megörökítését csodálhattuk Krúdynál, Máriával viszont a századforduló új leánytípusa jelenik meg, tovább bővítve az író által meg-elevenített érdekes nőalakok változatos sorát. Mária nemcsak friss, szép, öntudatos és merész; mozgása, öltözködése, életstílusa is más, mint "a Nagykőrút építése előtti szépségeké". Az Andrássy úti leánynevelő intézetbe jár, ahol nemcsak táncleányok tanítják, hanem mindenféle tudományra, amelyet eddig csak a fiúknak volt joguk megismerni, és rövid fekete szoknyában tornázik is, "a bakra ugrik".

Szépségét számítóan felhasználja érvényesülése érdekében, mert "éhes, szomjas, gyűlölködő, önző" volt, aki nem kinyalt huszártisztek, választékos modorú, pénztelen gavallérok meghódítására vágyott. "Ez a sajátságos gyermek együtt növekedett Pesten az úgazdagokkal, és azok érdekelték mindenek fölött, akik az új palotákat építik."

Mária a századelő új, lázadó nőalakja tehát sokarcú, a kor nyújtotta lehetőségeket akarja hirtokba venni. De mennyire modern, ha összehasonlítjuk a tenyeres-talpas hausfrau-val, vagy a férjüknek kiszolgáltatott, lakásukba zárt polgárasszonyokkal. Mária a nagyvárossá vált Budapest szülötte.

"Mária szép volt, mint az akkori ifjú Budapest. Tizenöt, tizenhat esztendősek voltak a paloták az Andrássy úton és ugyanannyi esztendősek a lányok, akik az új női szépséget jelentették Budapesten... Mária felvetette a szemét, amelyben tündökölt a nagyvilágias Pest minden szépsége, vágyakozása, ragyogása..."

Mária érdekes, egyszerre vonzó és taszító figurájának megalkotásával Krúdy bizonyosságot tesz: észrevette a nők megváltozásának folyamatát és azt, hogy mennyire hozzájárult ehhez a kialakuló új környezet, a felnövekvő "ifjú Budapest."

Végezetül hadd hívjuk fel még egy részletre a figyelmet: Zsanét, a jómódú polgári nő, aki már a "negyven felé közeledett", vetkőzik este szobájában, a Kékszalag fogadóban.

Önkéntelenül elmosolyodunk a lefekvéshez készülődő úrhölgy századfordulón divatos ruhadarabjainak pontos, szinte női hozzáértéssel történő felsorolásán, a vetkőzés sorrendjének, gesztusainak finom humorral fűszerezett leírásán. És eltűnődhetünk: van-e írónk közül valaki, aki utolérheti, túlszárnyalhatja Krúdy-t kora nőalakjainak bemutatásában.